

Emlékkönyv
L. Nagy Zsuzsa
80. születésnapjára

SZERKESZTETTE:
KOVÁCS ZOLTÁN ÉS PÜSKI LEVENTE

DEBRECEN, 2010.

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A kötet lektora:

EGYED ÁKOS
akadémikus

Technikai szerkesztő:

MOLNÁRNÉ BALÁZS ZSUZSANNA

ISBN 978-963-473-418-5

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

Köszöntő	7
IFJ. BARTA JÁNOS: Szemléleti átalakulás vagy kényszerű szerepváltás? (A kommunista hatalomátvétel tükröződése a Debreceni Egyetem tanácsának tevékenységében)	9
BÁCSKAI VERA: „Egyedül álló férfi csinos polgárházban kosztot és kvartélyt keres.” A lakásbérlők mobilitása Budán a 19. század első felében.	23
BARTA RÓBERT: Egy hasznos barátság. W. S. Churchill és Emery Reves	35
CSATÓ TAMÁS: Szolgáltatások az Egyesült Államokban a 20. században	49
DEÁK ISTVÁN: The Habsburg Army: Source of Central European Unity or of Chaos?	53
DEBORAH S. CORNELIUS: Radical Reformers in a Conservative Age	65
GLANT TIBOR: Wilson Párizsban: Trianon amerikai háttere	73
GYÁNI GÁBOR: Nők, nacionalizmus és az individualizálódás	85
HAJDU TIBOR: Miért nem jött létre a nyugati magyar emigráció egysége a 2. világháborúban?	97
KAISER FERENC: Thomas Cochrane, a tengeri farkas	109
KARÁDY VIKTOR: A „demokratizálódás” kérdése az értelmiség újratermelésében 1945 előtt és után a beiskolázási statisztikák tanúsága szerint	123
KEREPESZKI RÓBERT: „Éljen I. Miklós, Magyarország királya!” – Egy politikai gyűlés háttere és körülményei	135
KÖVÉR GYÖRGY: Az eszlári zsidóság harmadfél évszázada, Kontinuitás és megszakítottság	153
LÉVAI CSABA: Gazdasági élet és rabszolgatartás az észak-amerikai közép-atlanti gyarmatokon	169
MAZSU JÁNOS: A diplomás értelmiség rekrutációjának sajátosságai az 1. világháború előtti évtizedekben	183
MIRU GYÖRGY: Kossuth demokratizmusa	201

WILSON PÁRIZSBAN: TRIANON AMERIKAI HÁTTERE

A trianoni békeszerződés a 20. századi magyar történelem talán legfontosabb, mindmáig azonban kellően fel nem dolgozott traumája. Ahogyan azt a 14 pont történetéről és mítoszáról szóló cikkemben is jeleztem, az elmúlt 90 év során a különböző történetíró irányzatok mindig megtalálták azt az ideológiai alapú kifogást, melyre hivatkozva történelmi helyett politikai narratívát teremtettek.¹ Egy viszonylag friss, Trianon-problémákat áttekintő írás szerzője joggal jegyzi meg: „[a] magyar–amerikai kapcsolatok bemutatása és az Egyesült Államok békeelképzelései is megérnének egy (újabb) misét”.² Tanulmányomban ennek a kérdéskörnek a hátterét, Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök párizsi tevékenységét (céljait és eredményeit) tekintem át, különös tekintettel annak magyar vonatkozásaira.

Az Amerikai Egyesült Államok 19. századi külpolitikájának központi témája a kontinentális terjeszkedés és a távol-keleti gazdasági kapcsolatok kiépítése volt. A hagyományos amerikai „semlegesség” ebben az időszakban az elzárkózást jelentette az európai hatalmi politikától. A századfordulóra azonban az Egyesült Államok a világ vezető gazdasági hatalmává, a nagy fehér flotta és a Panama-csatorna megépítésével pedig tengeri nagyhatalommá vált. Ezzel párhuzamosan, Theodore Roosevelt és William Howard Taft elnöksége idején az Egyesült Államok megjelent az európai hatalmi politika színpadán is, és békeközvetítőként lépett fel különböző nemzetközi válságok (orosz–japán háború, gyarmati konfliktusok) rendezésében. Az első világháború kitörésekor azonban semmiféle jel nem utalt arra, hogy az Egyesült Államok nemcsak a háború megnyerésében, hanem a háború utáni rendezésben is döntő szerepet fog játszani.

Az Egyesült Államok külpolitikai irányítását elsősorban az alkotmányos „kontrollok és ellensúlyok” (*checks and balances*) rendszere határozza meg: az elnök egy személyben képviseli (képviselheti) hazáját, a külügy személy szerint neki van alárendelve, ugyanakkor a kongresszus dönt hadüzenetről és az elnök által tett aláhozott békeszerződések ratifikálásáról. Az első világháborút megelőzően az Egyesült Államok számos háborút vívott és békeszerződést kötött, de a párizsihoz hasonló nemzetközi békekonferencián nem vállalt szerepet, így tárgyalási tapasztala-

¹ Glant Tibor: A 14 pont története és mítosza. *Külügyi Szemle*, 2009. 4. sz. 84–99 (Glant, 2009.).

² Ablonczy Balázs: Trianon-problémák. *Kommentár*, 2007. 4. sz. 61.

tokat sem szerezhette. Wilson elnök a háború idején több békeközvetítési ajánlatot tett, de sem ezek (európai) megvitatásában, sem a fegyverszüneti tárgyalásokon személyesen nem vett részt. Így a világ közvéleményét meglepetésként érte, amikor hivatalosan bejelentette részvételi szándékát a nagy háborút lezáró nemzetközi békekonferencián.³ A mai globális amerikai külpolitika világában minden bizonynyal különösen hangzik, de tény, Wilson volt az első amerikai elnök, aki hivatali ideje során hivatalos külföldi útra utazott.

1918 második felében a hadviselő felek már az 1919. évi katonai eseményekre készültek, ám a háború viszonylag gyorsan, szeptember 30-a és november 11-e között véget ért. Wilson ismételen személyes barátját és legfőbb politikai bizalmasát, Edward Mandell House ezredest küldte Londonba, ezúttal a fegyverszüneti tárgyalásokra. Október-november fordulóján nemcsak a fegyverszüneti feltételekben, hanem a békekonferenciával kapcsolatos kérdésekben is megállapodások születtek. Bár korábban Svájc is felmerült lehetséges helyszíneként, végül Párizs mellett döntöttek, ami egyben azt is jelentette, hogy a békekonferenciának francia elnöke (Clemenceau) lesz. Megállapodtak továbbá abban, hogy a francia mellett az angol is a konferencia hivatalos nyelve lesz, valamint hogy a nagyhatalmak öt-öt, a kisebb államok három-három teljhatalmú delegátussal képviseltethetik magukat.⁴ Ezzel párhuzamosan az Újvilágban megindult a találgatás, hogy kik kerülnek be az amerikai delegációba. Ennek a kérdésnek az adott különös aktualitást, hogy az 1918. november 5-ei választásokon a republikánusok többséget szereztek a kongresszus mindkét házában, s a békeszerződést elbírálni hivatott Szenátusi Külügyi Bizottság élére Wilson legfőbb politikai riválisa és kritikusa, Henry Cabot Lodge massachusettsi szenátor került.

Az öt teljhatalmú amerikai delegátus személye közül három eleve adott volt: Wilson, valamint privát és hivatalos külpolitikai tanácsadója, House ezredes és Robert Lansing külügyminiszter. Az elnök katonai tanácsadóként elsősorban Newton D. Baker hadügyminiszterre számított volna, ő azonban nem akart utazni, viszont maga helyett a Legfelsőbb Szövetséges Katonai Tanács (*Supreme Allied War Council*) amerikai tagját, az 1917 ősze óta Európában állomásozó Tasker Howard Bliss tábornokot ajánlotta. Az ötödik teljhatalmú delegátusi poszt betöltésére Wilson William R. Dayt, a Legfelső Bíróság tagját kérte fel, de ő indoklás nélkül nemet mondott.⁵ A választás végül az akkor már nyugdíjba vonult republikánus

³ A döntés jogi és személyes háttéréről l. Arthur Walworth: *America's Moment: 1918. American Diplomacy at the End of World War I*. New York, 1977. 110–20. (ezután: Walworth, 1977.).

⁴ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference* 13 köt. Washington 1942–1947: I: 121., 156–5., 160–61., 171. (ezután: FRUS PPC). L. még: Charles Seymour szerk.: *The Intimate Papers of Colonel House* 4 köt. London 1926–1928: 4: 221. Érdekes, hogy semmiféle írásos nyoma nincs annak, hogy amerikai helyszín is szóba jött volna, pedig pl. az orosz–japán háborút lezáró békét a New Hampshire államban található Portsmouthban kötötték meg Roosevelt elnök közvetítésével. Ezért az amerikai elnök 1906-ban Nobel-békedíjat kapott, amit csak 1910-ben vett át.

⁵ FRUS PPC I: 158–60., 163., 168., 170–73., 178.

karrierdiplomátára, Henry White-ra esett. White harminc éven keresztül dolgozott a külügyben, folyékonyan beszélt franciául, és ő képviselte az Egyesült Államokat az első marokkói válságot rendező algécirasi konferencián, 1906-ban. A háború idején a wilsoni Fehér Ház egyik legfontosabb republikánus kapcsolata volt; valószínűleg ennek köszönhető kinevezését.⁶

Az amerikai béke delegáció összeállításának legérdekesebb kérdése (elsősorban az időközi választások korábban már jelzett végkimenetelének tükrében) azonban nem az, hogy kik utaztak, hanem az, kik nem. Wilson személyes riválisain kívül (Roosevelt, Lodge és Hughes) számos republikánus „erős ember” szóba jöhetett volna. A kormányzati és diplomáciai tapasztalatokkal egyaránt bíró Elihu Rootot, a Carnegie Endowment for International Peace Nobel-békedíjas elnökét Wilson 1917 második felében tényfeltáró körútra küldte Oroszországba, a béke delegációba azonban azért nem válogatta be, mert „reménytelenül reakciós”-nak tartotta. Taft ex-elnök (a nagy tiszteletnek örvendő League to Enforce Peace vezéralakja és a Népszövetség feltétlen híve) Wilsonhoz hasonlóan gondolkozott a háború utáni világról; rá azonban Wilsonnak a kongresszusban volt nagyobb szüksége. Felmerülhetett volna alternatívaként egy szenátorokból összeállított bizottság utaztatása is, ahogyan arra a spanyol–amerikai háborút lezáró béketárgyalások során sor került. A Wilson-kutatók többsége egyetért abban, az elnök számára presztízskérdés volt az időközi választási kampányban, hogy a háborúhoz hasonlóan a békét is a demokraták „nyerjék meg”.⁷

Wilson külpolitikáját Arthur S. Link „missziós diplomáciának” nevezte, hiszen az elnök nem elsősorban konkrét javaslatokat tett, hanem (Leninhez hasonlóan) a háború utáni „új világrend” prófétájaként lépett fel. Ebben különösen fontos szerepet játszott a 14 pont, valamint az azt kiegészítő további kilenc békeelv.⁸ A fegyverszüneti tárgyalások idején az amerikai elnök felhívta mind Bécs, mind Berlin figyelmét arra, hogy a megváltozott katonai-politikai helyzetben a 14 pont (s ezen belül a Monarchia federalizálásáról szóló 10. pont) már nincs érvényben. A Walter Lippmann és Frank I. Cobb által jegyzett átdolgozott változatot a francia sajtó november elején, a Washingtonnal való egyeztetést követően leköszölte, így a részletekkel minden érdekelt fél tisztában lehetett.⁹ A háború idején folytatott agresszív amerikai kormánypropaganda következtében a 14 pont mitikus magasságokba emelkedett, s világszerte egy jobb, háborúk nélküli béke zálogának tekintették.¹⁰

⁶ Sem White, sem életrajzírója, Allan Nevins nem talált konkrét magyarázatot a felkérésre: a részleteket l. Nevins: *Henry White. Thirty Years of American Diplomacy*. New York, 1930. 347–49.

⁷ Erről l. John Milton Cooper, Jr.: *The Warrior and the Priest. Woodrow Wilson and Theodore Roosevelt*. Cambridge, MA, 1983. 339–40. és Heckscher: *Wilson*. 490–93. A Rootra vonatkozó idézetet l. FRUS PPC 1: 171–72.

⁸ Arthur Stanley Link: *Wilson the Diplomatist*. Chicago, 1963. Link szerkesztette és rendezte sajtó alá Wilson iratait: *The Papers of Woodrow Wilson*. 69 köt. Princeton, 1966–93 (ezután: WWP).

⁹ Walworth, 1977. 54–73.

¹⁰ Glant, 2009. 95.

Személyiségéből adódóan Wilson egyszerűen nem tudta megállni, hogy az „új világrend” megalkotásában ne vegyen személyesen részt. Párizsi útjának azonban nem ez volt az egyetlen oka.

Wilson az amerikai progresszivismus (1900–17) egyik vezető alakja volt. Az ekkoriban divatos reformdarwinizmust képviselte, melynek központi gondolata a tudományos kormányzás. A különböző tagállamokban szolgáló progresszív kormányzók szakértők bevonásával társadalmi, politikai, gazdasági és kormányzati reformokat vezettek be, s ezek közül több szövetségi szinten is megjelent.¹¹ Wilson ezt a pragmatista gondolkodásmódot alkalmazta a béke-előkészületek és a békekonferencia során is. Tudományos béke-előkészítő bizottsága, az Inquiry azt a feladatot kapta, dolgozza ki egy működőképes, „tudományos béke” területi és gazdasági feltételeit.¹² A háború gyors lezárása azonban Wilson szakértőit is meglepetésként érte, és az osztrák–magyar szekció október elején kelt végső jelentésében kénytelen volt elismerni: „a csehszlovákok, románok és jugoszlávok számára javasolt határok egy nagy történelmi múltú állam felosztását jelentik... Nyilvánvaló, hogy amikor az alárendelt nemzetiségek számára igazságos és célszerű határokat jelölünk meg, olyan javaslatok születnek, melyek magyar szempontból igazságtalanok. A tízmillió magyar majdnem egynegyede a tervezett Magyarország határain kívül él majd. Ez lehetséges megoldás volna egy újonnan felszabadított nép esetében, mely történelme során először nyeri el függetlenségét, de a magyarok Magyarország urai voltak nyolc évszázadon át. Jelentős részük idegen fennhatóság alá helyezése minden bizonnyal elégedetlenséget és – valószínűleg – irredentizmust fog szülni, ami a jövőben komoly problémák forrása lehet. A magyarok – akik a szlovákokat, románokat és szerbeket hosszú időn át alacsonyabb rendűnek tartották – így olyan államban élnek majd, mely területét és lakosságát tekintve is kisebb, mint bármelyik, ezen népek számára javasolt ország.”¹³

Wilson az amerikai alkotmányról is érdekes módon gondolkozott: olyan élő organizmusnak tekintette, amely állandóan fejlődik, de ebben a fejlődésben „különleges embereknek” (elsősorban az elnöknek) kiemelten fontos szerepet tulajdonított. Ahogyan rektorként a Princeton Egyetemet és kormányzóként New Jersey államot, úgy elnökként az amerikai társadalmi és politikai rendszert, valamint a nem-

¹¹ Arthur A. Ekirch, Jr.: *Progressivism in America. A Study of the Era from Theodore Roosevelt to Woodrow Wilson*. New York, 1974.

¹² Az Inquiryről a mai napig egyetlen önálló munka született: Lawrence Emerson Gelfand: *The Inquiry. American Preparations for Peace, 1917–1919*. New Haven, 1963. Ennek a munkának a Monarchiára és Magyarországra vonatkozó állításai pontosításra szorulnak: erről l. a következő jegyzetben idézett munkámat.

¹³ Glant Tibor: *Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debrecen, 2008. 178–97. (Glant, 2008.). Az idézet a 193. oldalon olvasható, a dokumentum magyar vonatkozású részeit az appendixben közlöm: 268–73.

zetközi kapcsolatokat is alapjaiban akarta megreformálni.¹⁴ Ehhez úgy gondolta, személyesen is jelen kell lennie Párizsban.

Az 1300 főt számláló amerikai béke delegáció (ACNP) 1918. december 4-én indult Párizsba, s tette ezt konkrétan kidolgozott béketervek nélkül. Mivel az Inquiry nem tudott életképes javaslatot letenni az elnök asztalára, s a további munkára nem maradt idő, Wilson egy alapvetően idealista és irreális megoldásba menekült: ne legyen büntető béke, a központi hatalmakkal kössenek egy közös békeszerződést, és a Népszövetség a háborús gyűlölködés elültét követően, szakértők segítségével húzza meg a végleges határokat. Másképpen megfogalmazva: Párizsban Wilson egyetlen konkrét javaslata a Népszövetség létrehozása volt.¹⁵ Ugyanakkor az amerikai béke delegáció magával vitte az Inquiry teljes könyvtárát és összes jelentését (ez több tonna anyag volt), valamint a béke-előkészítő bizottság 23 tagját, köztük a teljes osztrák–magyar szekciót (Charles Seymour, Clive Day és Robert J. Kerner).¹⁶ Ebből az következik, hogy az elnök nem zárta ki a konkrét területi viták lehetőségét sem: ahogyan azt a *USS George Washington* fedélzetén zúgolódó szakértőinek is jelezte: mondják meg neki, mi a helyes út, és ő azért foggal-körömmel harcolni fog.¹⁷

Wilson a békekonferenciát megelőzően Párizsból Londonba utazott (1918. december 25–31.). Tárgyalásaikat követően David Lloyd-George brit miniszterelnök úgy vélekedett, az amerikai elnök számára legfontosabb a Népszövetség létrehozása, s annak megalkotása után minden bizonnyal haza fog utazni, és „az újonnan létrehozott világszervezetre bizza a béke részleteinek kidolgozását vagy módosítását”.¹⁸ Ez annál is inkább valószínűnek tűnt, mert – ahogyan azt korábban már jeleztük – sem Wilsonnak, sem az amerikai béke delegáció tagjainak nem volt jelentős nemzetközi tárgyalási tapasztalata, ráadásul fennállt annak a veszélye is, a kormányzati munka megbénul, ha az elnök hosszabb ideig külföldön tartózkodik. Ezért nagyon sok múltott azon, az elnök hogyan, milyen taktikát választva fog tárgyalni angol, francia, olasz és japán partnereivel, akiktől már akkor elhatárolta magát, amikor 1917 áprilisában az Egyesült Államokat nem „szövetséges”, hanem „társult” hatalomként definiálta a Németországnak küldött hadüzenetet követően.

¹⁴ Richard W. Alstyne: Woodrow Wilson and the Idea of the Nation State. *International Affairs*, 37/3 (1961. július), 293–308., l. különösen 296–98.

¹⁵ A részleteket l. Glant, 2008. 251–52.

¹⁶ Thomas F. O'Connor: Library Service to the American Commission to Negotiate the Peace and the Preparatory Inquiry, 1917–1919. *Libraries and Culture* 24/4. (1989. tavasz), 144–57. Az Inquiryről l. a 13. jegyzetben idézett munkámat. Seymour és Dayt a Yale-től, Kerner a University of Missouri-tól kérték ki.

¹⁷ Ezt az azóta legendává vált történetet elsőként Wilson párizsi sajtófőnöke, Ray Stannard Baker mesélte el: Baker: *Woodrow Wilson and World Settlement. Written from His Unpublished and Personal Material*. 3 köt. Garden City és New York, 1922: I: 9–10.

¹⁸ August Heckscher: *Woodrow Wilson. A Biography*. New York, 1991. 507–09. (Heckscher, 1991.). Az idézet az 509. oldalon olvasható.

Wilson autokrata személyiség volt, tipikusan az az ember, aki birtokában van „az egyetlen igazság”-nak, és ki is nyilatkoztatja azt. Pályája első felében politológusként dolgozott, és két könyvet írt az amerikai kormányzati rendszerről.¹⁹ Elnökként képes volt a kongresszust reformprogramja, az Új Szabadság érdekében mozgósítani, de külpolitikai vezetési stílusa magában hordozta a későbbi bukás kulcs-elemeit. Az ötven év után a Fehér Házba visszatérő demokratáknak nem állt rendelkezésére professzionális diplomáciai kar, így Wilson nem számíthatott saját követereire és nagyköveteire sem.²⁰ Legfőbb külpolitikai tanácsadója a hivatalos pozíciót egészen a békekonferenciáig nem vállaló House ezredes volt, aki semmiféle korábbi diplomáciai tapasztalattal nem rendelkezett. Külügyminiszterei csak adminisztratív feladatokat láttak el mellette. Egyszemélyi vezetési stílusa kompromisszumképtelenséggel és arroganciával társult, s ahogyan azt már láttuk, a békekonferenciából is ő csinált pártpolitikai kérdést. Nemzetközi konfliktusok esetén hajlamos volt tárgyalás helyett diktálni, ahogyan azt a következő idézet is igazolja: „Ha morális befolyásomat valaki fölött csak erőszak útján tudom érvényesíteni, ha ez az egyetlen mód arra, hogy elnyerjem a megbecsülését, akkor a saját lelki üdve érdekében esetenként erőszakot alkalmazok vele szemben, a nyakába ülök, és így kényszerítem arra, hogy hallgasson rám.”²¹ Wilson autokrata természete családi és vallási hátterére, valamint fokozatosan romló egészségügyi állapotára vezethető vissza. Személyiségfejlődését alapvetően meghatározta zsarnoki és cinikus apjához, Joseph Ruggles Wilson presbiteriánus lelkészhez fűződő viszonya, és hipochondriára hajlamos anyja, Jessie Woodrow Wilson pozesszív viselkedése. A róla készült pszichológiai elemzések szerint személyiségzavarának kiváltó oka az volt, hogy apja mindenért őt hibáztatta és kritizálta, anyja szerint viszont mindig más volt a hibás. Ez a kettősség gyermekkori diszlexiájától kezdve egészen 1924 februárjában bekövetkezett haláláig meghatározta életét. Küldetéstudata nagyrészt presbiteriánusi neveléséből fakadt: Istentől kapott feladatnak tekintette az általa megálmodott új világrend megvalósítását, s ez tovább fokozta kompromisszumképtelenségét.²²

Külön érdemes szót ejteni Wilson egészségi állapotáról és annak alakulásáról, hiszen a magyar internetes folklórban széles körben elterjedt az a nézet, hogy Ma-

¹⁹ *Congressional Government* (1885) és *Constitutional Government in the United States* (1908).

²⁰ A polgárháború és az első világháború között csak Grover Cleveland volt demokrata párti elnök, de róla az a mondás járta, hogy reublikánusabb a republikánusoknál. Wilson európai követei és nagykövetei a párton belül szerzett érdemeikért kapták a kinevezéseket, nem voltak professzionális diplomaták. Ezt Wilson is tudta, és nem is bízott meg bennük: ezért küldött minden fontos diplomáciai misszióra személyes különmegbízottat.

²¹ WWP 37: 38. Ezt Wilson a latin-amerikai beavatkozás előestéjén mondta, 1913-ban. Tárgyalási, valamint az előző jegyzetben említett külpolitikai vezetési stílusáról l. Frederick S. Calhoun: *Power and Principle: Armed Intervention in Wilsonian Foreign Policy*. Kent, OH, 1986.

²² Wilson személyisége és betegségei körül 1979 és 1984 között különösen heves vita folyt, orvosok és klinikai pszichológusok bevonásával. L. pl. Jerrold M. Post: *Woodrow Wilson Re-examined: The Mind-Body Controversy Redux and Other Disputations*. *Political Psychology* 4/2. (1983). 289–306. Ezeket a vitákat egy későbbi tanulmányomban részletesen ismertetni fogom.

gyarország sorsáról Párizsban egy „agybeteg” amerikai elnök döntött. Wilson élete során valóban sokat betegeskedett, és ahogyan azt már említettük, diszlexiával is küzdött. Presbiteriánusi neveléséből adódóan a betegséget isteni figyelmeztetésnek tekintette, és minden komolyabb eset után, rövid pihenőt követően még nagyobb intenzitással vetette magát a munkába. Negyvenéves korára érlemeszesedés és magas vérnyomás alakult ki nála. Rendszeres jobb oldali ízületi fájdalmai voltak, és 1906-ban részleges látáskárosodást szenvedett, amikor bal szemében elpattant egy ér. 1919. október 2-án, a békeszerződés ratifikálásáért folytatott belpolitikai harc hevében súlyos szélütést kapott, és teljes bal oldala lebénult. Négy héten keresztül élet és halál között lebegett, de végül részben visszanyerte mozgását. Orvosi leletek és boncolási jegyzőkönyv hiányában, elsősorban Wilson magánlevelezésére alapozva Edwin Weinstein neurológus professzor arra a következtetésre jutott, hogy a későbbi elnököt az 1880-as évektől kezdve sorozatban kisebb szélütések érték, és ez nagymértékben befolyásolta döntéshozatali képességét.²³ Weinstein merésznek tűnő következtetéseiivel szemben számos orvos és pszichológus fenntartásokat fogalmazott meg, de mindenféle spekulációtól függetlenül azt biztosan állíthatjuk, hogy Wilson stresszhelyzetben szemmel látható fizikai reakciókat produkált: az esetek többségében súlyos gyomorpanaszokat és hányingert. A kezeletlen magas vérnyomás állandó fejfájással járt együtt, és nyilvánvalóan hozzájárult majdnem tragikusnak bizonyuló szélütéséhez is. Párizsi útja idején 63 éves volt, addig a valaha volt legidősebb elnök. Agybeteg azonban nem volt, legfeljebb szívbeteg, de párizsi teljesítményét nem ez határozta meg.

A békekonferencia, Wilsonnak szánt gesztusként a munkát a Népszövetség alkotmányának megszövegezésével kezdte. Ezzel párhuzamosan csak a különböző bizottságok felállítása és a korábbi német gyarmatok státusa ügyében folytatott vita (a „mandátumok” kérdése) zajlott. A véglegesített szöveg alig egy hónap alatt, február közepére elkészült, s Wilson hazatért Amerikába, hogy a kongresszusnak és a közvéleménynek bemutassa élete főművét. Február 14-én indult el és 24-én érkezett Bostonba. Március 4-én indult vissza Párizsba, ahová 14-én érkezett meg. Eközben a szövetségesek „megdolgozták” az öt helyettesítő House ezredet, aki Wilson számára elfogadhatatlan kompromisszumokat kötött. House ezzel eljátszotta Wilson bizalmát: ezt követően a „texasi erős ember” komoly tárgyalási feladatot nem kapott. Mire letisztult a kép, Wilson számára kiderült, európai szövetségesei megállapodtak abban, hogy a legyőzött államokkal külön-külön kötnek békét, és a Népszövetség alkotmányát nem együttesen fogják ratifikálni, hanem beleírják minden egyes békeszerződésbe. Ezt követően az amerikai elnök figyelmét és energiáját a német békeszerződés feltételeinek kidolgozására fordította: a „Négyek Tanácsa”

²³ Edwin A. Weinstein: *Woodrow Wilson: A Medical and Psychological Biography*. Princeton, 1981.

nem egy esetben napi tíz órán át ülésezett.²⁴ Wilson Párizsban valóban arrogánsan viselkedett, és alkalmanként paranoiás tüneteket is produkált, ennek oka azonban nem „agybetegség”, hanem az állandó utazással és a tárgyalással együtt járó stressz, valamint az időközben elkapott influenza volt.²⁵

A versailles-i békeszerződést június 28-án írták alá. Július elején Wilson hazatért Amerikába és a békedelegáció vezetését a külügyminisztérium főtanácsadójára, Frank Lyon Polkra bízta.²⁶ Az ACNP 1919 végén fejezte be a munkát és december 19-én indult haza. Ezt követően az Egyesült Államokat tanácskozási jogkörrel Hugh Wallace képviselte a Nagykövetek Tanácsában, a magyar békeszerződés kérdésében teljes döntési szabadsággal.²⁷ Az Apponyi Albert vezette magyar békedelegáció 1920. január 7-én érkezett meg a francia fővárosba, és 15-én vette át a békefeltételeket tartalmazó memorandumot.

Eközben Washingtonban Wilson elnök a Népszövetség alkotmányát is tartalmazó német békeszerződést a szenátus elé terjesztette. Ahogyan várható volt, Lodge vezetésével a „megbékíthetetlenek” (12 izolációpárti törvényhozó) kemény kritikával illették a dokumentumot.²⁸ A vita központi kérdése a népszövetségi alkotmány 10. cikkelye volt, mely a kollektív biztonság elvét fogalmazta meg. Wilson az összes módosító javaslatot lesöpörte az asztalról, így a vita egyre hevesebbé vált. Az időközben a Nobel-békedíjat is elnyerő elnök és közvetlen csapata országos körútra indult azzal a céllal, hogy a közvéleményt megnyerje és mozgósítsa a békeszerződés ratifikálásának érdekében.²⁹ A korábban már említett súlyos szélütés is ezen az úton érte, ennek pedig közvetlen eredménye a bel- és külpolitikai döntéshozatal teljes leállása lett. Ez azonban már a folyamat utolsó fázisa volt: 1919 őszén Wilson már egyáltalán nem foglalkozott azzal, hogy Párizsban mi történik.

²⁴ Arthur Walworth: *Wilson and His Peacemakers. American Diplomacy at the Paris Peace Conference*. New York és London, 1986. Ez a legalaposabb és legrészletesebb munka a témában. (Walworth, 1986.)

²⁵ Kenneth S. Lynn: The Hidden Agony of Woodrow Wilson. *The Wilson Quarterly*, 28/1. (2004. tél), 59–92., l. különösen 83–84. Vélt vagy valós paranoiáját az váltotta ki, hogy közvetlen környezetében francia kémeket sejtett, s ebben minden bizonnyal igaza volt. Érdekes, hogy az 1919 tavaszán elkapott influenza szövődmények nélkül folyt le nála; Weinstein először ezt is szélütésnek tartotta, de később megváltoztatta a diagnózist.

²⁶ Walworth, 1986. 438–39.

²⁷ FRUS PPC 9: 559 és 11: 698.

²⁸ Hiram Johnson (Kalifornia), William Borah (Idaho), Albert B. Fall (Új-Mexikó), Medill McCormick (Illinois), Philander C. Knox (Pennsylvania), Robert M. LaFollette (Wisconsin) stb. Érdemes megfigyelni, hogy az ellenállás nem regionális alapon szerveződött. Lodge önmagát „erős kifogásokat megfogalmazó”-nak (*strong reservationist*) nevezte.

²⁹ A békeszerződés ratifikálásáért folytatott harc alapművei Thomas A. Bailey: *Woodrow Wilson and the Lost Peace*. New York, 1944. és *Woodrow Wilson and the Great Betrayal*. New York, 1945. Egy frissebb elemzés: Lloyd Ambrosius: *Woodrow Wilson and the American Diplomatic Tradition. The Treaty Fight in Perspective*. Cambridge, MA, 1987. Érdemes végiggondolni azt is, hogyha Wilson belement volna a békeszerződés szövegének érdemi módosításába, akkor a dokumentumot vissza kellett volna vinnie Párizsba, és az egészét újratárgyalni. Ezt a presztízsveszteséget joggal nem vállalta fel.

Wilson a világháború idején egy személyben irányította az amerikai külpolitikát, de erre Párizsban esélye sem volt. A vezetése alatt álló békedelegáció egymással rivalizáló frakciókra hullott szét: a döntéshozatalból kihagyott külügy (Lansing) irigykedve figyelte House befolyását, aki viszont azt tapasztalta, hogy az elnök márciustól kezdve inkább Hooverre (aki nem is volt teljhatalmú delegátus) és Blissre hallgat. A gazdasági és pénzügyi szakértők külön csoportot alkottak, és megpróbálták kimaradni a belharcokból. A Párizsban tárgyaló amerikai békedelegáción belül a feladatokat nem határozták meg pontosan, és nem biztosították a megfelelő információáramlást sem. Wilson ennek következtében képtelen volt áttekinteni a párhuzamosan folyó tárgyalások menetét és a folyamatosan változó katonai-politikai helyzetet.³⁰ Magyarország kérdésében például megpróbálta a döntéshozatalt a külügy kiiktatásával leegyszerűsíteni, de ez csak további káoszhoz vezetett. Egy jellemző példa: március 29-én a katonai hírszerzés azt jelentette az elnöknek, Magyarországon nem fenyeget a bolsevik hatalomátvétel veszélye – ám ez nyolc nappal korábban már bekövetkezett, s a Hoover vezetése alatt álló segélyprogram képviselői még aznap, táviratban jelezték is Párizsnak.³¹

Egy másik Trianon-mítosz szerint Párizsban francia–amerikai nemzetgyilkossági kísérlet történt a magyarokkal szemben.³² A fentiekből azonban sokkal inkább az következik, hogy az amerikai békedelegáció nem valamiféle ördögi terv alapján, hanem az eseményekre napi szinten reagálva vett részt a Magyarországgal kapcsolatos döntéshozatalban. Mivel konszenzus alakult ki az ügyben, hogy az összes békeszerződést a német mintájára készítik el, magyar vonatkozásban érdemi munka a területi (határmegállapító) bizottságokban folyt. A magyar határok kérdését a békekonferencia különböző fórumain tárgyalták. Az utódállamok a Tízek Tanácsa (a négy európai győztes nagyhatalom és Japán államfői és külügyminiszterei, amerikai részéről Wilson és Lansing) előtt ismertették területi követeléseiket. A konkrét javaslatok elkészítésére hozták létre a Csehszlovák Területi Bizottságot (Seymour és Allen W. Dulles) és a Román, később Román–jugoszláv Területi Bizottságot (Seymour és Day). A Központi Területi Bizottságot House javaslatára február 27-én állították fel, a következő kettős feladattal: 1. a már működő bizottságok munkájának összehangolása és 2. a legyőzött országokkal kapcsolatos, ám a többi bizottság munkájához nem tartozó határkérdések vizsgálata. A magyar határok kérdését e bizottságok javaslatai alapján a Külügyminiszterek Tanácsa (Lansing), a Delegációk Vezetőinek Tanácsa (Lansing), majd a Négyek, illetve a Tízek Tanácsa (Wilson) tárgyalta. Érdeemes megjegyezni, hogy a területi bizottságokban a kisebb szövetségesek nem képviselhetették

³⁰ A részleteket l. Walworth, 1986.

³¹ Erről részletesen l. Glant Tibor: Herbert Hoover magyarországi tevékenysége, 1918–1920. In: *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára*. Szerk. Angi János és Barta János, Debrecen, 2000. 381–399. A vonatkozó dokumentumokat idézem a 385. oldalon.

³² Vecseklyó József: *Nemzetgyilkossági kísérlet. Trianon (1919. Párizs)*. Lakitelek, 1993.

magukat.³³ Ez azért is fontos volt, mert ha minden területi követelésüket sikerült volna érvényesíteniük, akkor ma nem tartozna Magyarországhoz Vác, Salgótarján, Miskolc, Debrecen, Szeged és Pécs sem.

A határmegállapító munka január-február fordulóján kezdődött az utódállamok területi követeléseinek ismertetésével a Tizek Tanácsa előtt. Ezt követően a két területi bizottság kialakította végleges javaslatait, s azokat a Központi Területi Bizottság március 24-én és április 15-én jóváhagyta. A Négyek és a Tizek Tanácsa május 12-én bólintott rá a tervezetekre.³⁴ Ezután már csak kisebb módosításokat eszközöltek, minden esetben Magyarország rovására. A területi vitákat magyar nyelven legrészletesebben ismertető Arday szerint Magyarországot a Tanácsköztársaság miatt területi veszteségek nem érték,³⁵ ez azonban nem feltétlenül van így, hiszen a magyar–osztrák, magyar–csehszlovák és magyar–jugoszláv határt is módosították július folyamán, előbbi kettő esetében részben stratégiai megfontolásból.³⁶ A Magyar Királyság területének és lakosságának kétharmadát valóban nem a Tanácsköztársaság miatti büntetésként csatolták el, de a bolsevik uralom eleve kizárta annak a lehetőségét, hogy a magyar fél ismertesse álláspontját, és kedvező módosításokat érjen el (ahogyan azt a szintén legyőzött osztrákok tehették és tették). Erre kiváló példa, hogy Magyarországot 1919. május elején meghívták Párizsba, de a meghívást szinte azonnal vissza is vonták.³⁷

A bolsevizmus terjedésének megakadályozása a békekonferencia egyik prioritása volt. A kortárs szóhasználat szerint a szovjet idea „fertőző baktérium”, melyet „egészségügyi kordon”-nal kell elszigetelni.³⁸ Thomas T. C. Gregory, Hoover egyik legfontosabb munkatársa 1921-ben megjelent, háromrészes cikksorozatában (erős túlzással) azzal kérkedett, hogy ők buktatták meg a Tanácsköztársaságot.³⁹ Az utódállamok képviselői is úgy gondolták, hogy a bolsevizmustól való félelem jó alapot szolgáltathat további területi követeléseik érvényesítéséhez. E. J. Dillon brit tudósító erről így ír: „Amikor valamelyik kisebb állam képviselője úgy érezte, a Béke Asztalánál teret kezd veszíteni, és hogy országának követeléseit extravagánsnak minősítik és meg akarják azokat nyirbálni, akkor határozottan rámutatott az adott országban kitörni ké-

³³ A békekonferencia bizottságairól és szervezeti felépítéséről I. F. S. Marston: *The Peace Conference of 1919. Organization and Procedure*. London, New York és Toronto, 1944.

³⁴ FRUS PPC 3: 876–87., 822–30., 845–50. FRUS PPC 4: 55–56., 505., 507., 672–73., 676–77. FRUS PPC 5: 497–99., 620. L. még: Nina Almond és Ralph Haswell Lutz szerk.: *The Treaty of St. Germain. A Documentary History of Its Territorial and Political Clauses. With a Survey of the Documents of the Supreme Council of the Paris Peace Conference*. Stanford, 1935. 422–23.

³⁵ Arday Lajos: *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában, 1918–1919*. Budapest, 1990. (Arday, 1990.). 112–86.

³⁶ FRUS PPC 7: 94. és 98. Arday, 1990. 160–62. és 182–85. Ez a nyilvánvaló ellentmondás minden bizonnyal abból ered, hogy Arday a kötetet a rendszerváltás előtt adta sajtó alá, és akkor még illet nem lehetett mondani a „dicsőséges” Tanácsköztársaságról.

³⁷ Nicholas Roosevelt: *A Front Row Seat*. Norman, OK, 1953. 115–17.

³⁸ Eredetiben: „germ of Bolshevism” és „cordon sanitaire”.

³⁹ T. T. C. Gregory: *Stemming the Red Tide. The World's Work* 1921/4: 608–13., 1921/5: 94–100. és 1921/6: 153–64.

szülő bolsevik forradalom bizonyos »előjeleire«, azokat a nemzet csalódottságának elkerülhetetlen következményeként bemutatva... »Ezt [ti. területi követeléseinek teljesítését], vagy a bolsevizmus« volt számos delegátus expozéjának végső kicsengése.⁴⁰

A Lenin által meghirdetett „szocialista világrend”-ben Wilson saját új világrendről alkotott elképzelésének legfőbb kihívóját látta.⁴¹ A bolsevizmus elleni harc fontos volt számára, de nem annyira, mint a Népszövetség létrehozása. A folyamatosan terjedő bolsevizmus kérdésével (magyar, bajor és szlovák tanácsköztársaságok) csak napi szinten foglalkozott, és csak a német békeszerződés végleges formába öntéséig. Ahogyan azt már említettem, július elején hazautazott, így Párizsban az ötből csak két teljhatalmú amerikai delegátus (Bliss és White) maradt, akiknek ráadásul közel egy hónapot kellett várniuk az új főnök, Polk megérkezésére (július 28.).⁴² Ezt követően a magyar történelemből jól ismert eseményeket (román megszállás, Bandholtz budapesti missziója, a Clerk-misszió, Horthy hatalomra jutása, a magyar béketárgyalások stb.)⁴³ az amerikaiak kívülről figyelték. A belpolitikai stabilitás megteremtését követően (a Simonyi–Semadam-kormány felállításával) Washington a korábban Bécsben szolgáló Ulysses Grant-Smith ideiglenes ügyvivőt küldte Budapestre a konzuli ügyek intézése, majd a különbéke-tárgyalások levezénylése céljából.⁴⁴ Az amerikai–magyar kapcsolatok irányítása tehát már 1919 végén az (elnök bizalmát fontos kérdésekben egyáltalán nem élvező) amerikai külügy kezébe került. Ahogyan a konferencia elején Japán, úgy a német békeszerződés megkötését követően az Egyesült Államok is gyakorlatilag kivonult a békekonferenciáról. A magyar szempontból rendkívül igazságtalan trianoni békeszerződés elsősorban angol–francia kompromisszumok eredménye, és a franciák biztonságpolitikai elképzeléseit tükrözi.

Mi következik mindebből a Trianon-kutatás számára? Elsősorban az, hogy végre le kellene számolni a Trianon-mítoszokkal, és szisztematikus kutatási programot kellene indítani a békekonferencia történetének feldolgozására, hogy legalább a centenáriumra történelmileg megalapozott képünk legyen arról, hogy valójában mi is történt Párizsban. Másodsorban az, hogy végre világosan külön kellene választani a politikai narratívákat és a történelmi kutatásokat: amíg ezt a nemzeti traumát fel nem dolgozzuk, sőt kísérletet sem teszünk rá, mindig lesznek olyan politikai erők, amelyek Trianon igazságtalanságából próbálnak tőkét kovácsolni, és erre alapozzák kirekesztő nézeteiket.

⁴⁰ Dr. E. J. Dillon: *The Inside Story of the Peace Conference*. New York, 1920. 385. L. még Alfred D. Low: *The Soviet Hungarian Republic and the Paris Peace Conference*. Philadelphia, 1963. 45.

⁴¹ Arno J. Mayer: *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*. New York, 1967.

⁴² Walworth, 1986. 438–39. Walworth szerint Párizsban a munka egy teljes hónapra leállt Wilson távozását követően. Lansing nem Wilsonnal és House-szal utazott el, hanem néhány nappal később.

⁴³ Ezeket L. Nagy Zsuzsa és Ormos Mária részletesen ismertették: L. Nagy Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*. Budapest, 1965. és Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1983.

⁴⁴ *The United States and Hungary: Paths of Diplomacy, 1848–2006*. Washington, 2006. 26–28.